

זיכרון חיות

לצד חיים תוססים הוקמו בברלין אנדרטאות רבות לזכר קורבנות הנאצים, מתוך התעקשות של הגרמנים שנולדו אחרי המלחמה לזכור את העבר

כתב וצילם: יותם יעקבסון

רחובותיה של ברלין מערימים קשיים גדולים בפני מי שמתכחש לזוועות הנאצים ובפני מי שמנסה לשכוח. על רקע ההכאה על חטא, תחושת האשמה ורצונם של הגרמנים שנולדו לאחר המלחמה לזכור דברים מבישים כדי שלא ישוּבו, כמו בברלין אנדרטאות ומפעלי הנצחה רבים. במקרים רבים הסיפורים האישיים שמאחורי-הם והמחלוקת הציבורית שהתלקחה סביב הקמתם ותכונם מעניינים לא פחות מהאירועים שנועדו לה-נציח. לצד השיקום המזהיר של העיר, חדוות החיים שבה ועליצותה הקיומית, טובלת ברלין בזכר אירועים עקובים מדם, מעשים כאובים ואכזריים שקשה לתאר. רחובותיה, הספוגים קטל, משופעים אנדרטאות ולוחות הנצחה התובעים התייחסות והופכים לרחובות של זיכרון, המכוננים את התודעה הגרמנית בת ימינו.

אנדרטת מחאת הנשים: בשם האהבה

אמרה ברלינאית קוראת לתושבי העיר להישמר דווקא מהפינות הירוקות הקטנות והנעימות. הסיבה היא שברוב המקרים אי אפשר לדעת אם היו בעבר בתי כנסת ובתי קברות יהודיים שהוחרבו במלחמת העולם השנייה ואחריה. ביקור בגן הרוע בשולי רחוב רוזן (Rosenstraße) מבהיר היטב את האמרה. במקום, השוכן בלבב של ברלין העתיקה, שממנה לא נותר זכר, ניצב בית הכנסת הראשון שנבנה מאבן. כיום כל שנותר ממנו הוא שורת האבנים התחתונה, המדגישה את תחומו, ובימה מוגבהת קלות מעל העשב, המציינת את מקומו של ארון הקודש.

בסמוך לבית הכנסת ניצבת האנדרטה רבת עוצמה בלוק דר פראואן (Block der Frauen) המנציחה אירוע דרמטי שהתרחש כאן בפברואר 1943. בחודש זה נאסרו אלפי יהודים מוגנים - גברים שהיו נשואים לנשים אריות. הם רוכזו בבית הכנסת ובבית הקה"ל היהודית שניצב בסמוך ועמדו להישלח מזרחה. נשותיהם של כמה מהעצורים התאספו ופתחו במחאה שקטה, שידועה גם כ"מחאת רוזנשטראסה" (Rosenstraße Protest). בהדרגה הצטרפו אליהן נשים

נוספות ואליהן חברו נשים גרמניות שהביעו תמיכה. מה שהחל כפעולה אמיצה של בודדות הסתיים במחאה שקטה של אלפי נשים, שלא נרתעו גם כשניתנה הפקוד דה לדרוך נשק ולכוון לעברן. בתום שבוע מחאות הורה יוזף גבלס, שר התעמולה הנאצי, לשחרר את הבעלים האסורים. זהו אחד האירועים היחידים שבהם העזו אזרחים למחות נגד השלטון הנאצי, ושקול מחאתם נשמע וגרם לשינוי. על האנדרטה כתוב בגרמנית: "הכוח של התנגדות אזרחית וחוסנה של האהבה מנצחים את האלימות של הדיקטטורה; החזירו לנו את בעלינו; נשים עמדו כאן והביסו את המוות. גברים יהודים שוחררו".

מקום: Rosenstraße 2-4

פרויקט אבני הנגף: נוכחות יהודית

ב-1995 יזם האמן גונטר דמניג, בנו של חיל נאצי, מפעל הנצחה עצמאי וייחודי. דמניג יצר אבני נגף קטנות, שטולפרשטיין (Stolpersteine) בגרמנית, כדי להנציח את נוכחותם האילמת והזועקת של יהודים שלא נותר להם זכר. אלו יציקות פלזי קטנות, שגודלן כגודלה של מרצפת רחוב קטנה. הכיתוב שעליהן מיני-מלי, פותח במילים "כאן גר" ואחריהן שם האדם שחי במקום, מועד ויעד גירושו, נסיבות מותו וגם תאריך מותו, אם ידוע.

מטרתו של דמניג לא היתה להנציח רק את קורבנות השואה, אלא גם את הנוכחות היהודית בעיר. אבני הנגף שהוא מכין נקבעות במדרכות בכניסות לבתים, לבתי עסק ובכל מקום שבו חיו בעבר יהודים. מי שמ-עוניין לממן אבן נגף צריך לערוך מחקר מקיף על אודות האנשים המונצחים באבנים. כיום בתי ספר רבים משלבים הזמנת אבני נגף ומחקר על המונצחים כחלק מלימוד השואה. הפרויקט, שהחל בגרמניה, מתפשט בהדרגה גם לאיטליה, לבלגיה, לאוסטריה ולהונגריה.

שרלוטה קנובלוך, ראש התאחדות יהודי גרמניה, יצאה במחאה חריפה נגד הפרויקט בעת שכינה כראש קהילת יהודי מינכן. היא טענה שהפרויקט משפיל ומבזה, והתנגדה שהמגף הגרמני ידרוס פעם נוספת את היהודים.

מקום: ריכוזים גדולים של אבני נגף אפשר לראות ברחבי רובע קרויצברג (Kreuzberg), בשכונת טירגרטרן

(Tiergarten) ובסביבות בית הכנסת החדש (Neue Synagoge) במרכז העיר אינטרנט:
www.stolpersteine.com

אנדרטת הטקסטיל: השתקפות

מי שעולה במדרגות מתחנת הרכבת התחתית האר-ספוגטיפלאץ (U-Bahnhof Hausvogteiplatz) למפלס הרחוב אינו יכול להתעלם מכך שעל המדרגות מופיעים כיתובי מתכת של שמות בתי עסק ואישים יהודים. עם ההגעה לרחוב ניצבת במרכז הכיכר אנדרטת הטקסטיל לזכר מעצבי האופנה והחייטים היהודים, שבה כמה מראות שבהן משתקף הנוף והן משתקפות זו בזו בכפל אינסופי.

עד סוף מלחמת העולם השנייה היה האזור לב לבה של תעשיית האופנה הגרמנית, שהיתה ברובה בידיים יהודיות. תחת השלטון הנאצי צומצמו זכויותיהם של בתי העסק ולבסוף הוכחדו. ב-1939 התפארו חברי המפלגה הנאצית כי אופנת ההלבשה וההנעלה הארית נקייה מיהודים.

עם שיקום האזור בראשית שנות ה-90 החליטו המוציא לאור גרהרד הנטרין והעיתונאית אווה וולספן להנציח את רוח האזור כפי שהיתה לפני המלחמה. המראות נועדו לסמל את המראות שניצבו בחנויות לעיצוב ולממכר בגדים, וכיום משתקפים בהן פניהם של החולפים במקום. היוזמה היא פרטית וזכתה לתמיכת העירייה ובעלי עסקים באזור.

מקום: Hausvogteiplatz

האנדרטה לזכר קורבנות "המתת חסד": חלק מחיי הרחוב

הרצח ההמוני המתוכנן הראשון של המשטר הנאצי כוון נגד אלה שכונו בפי הנאצים "החיים שלא ראוי לחיותם". המבצע, שנקרא "המתת חסד" (בגרמנית כונה גם Aktion T4, על שם כתובת מטה המבצע), נועד לטהר את העם הגרמני מפגמים, ובמהלכו חוסלו 70-150 אלף בעלי מוגבלויות מלידה וחולים במחלות נפש. המבצע היה חשאי ביותר וברוב המקרים המחסלים היו אנשי הצוות הרפואי שנועד לטפל בבעלי המוגבלויות.

האנדרטה לזכר קורבנות מבצע "המתת חסד" מורכבת משני חלקים. היא ניצבת בסמוך לאולם הפילהרמונית (Philharmonie) וצורתה היא מעין הד לקו המקומר של גג האולם. במקום מעבר צר התחום על ידי שני לוחות מתכת ענקיים ומחלידים היוצרים מעבר מהחוף למקום אחר שהוא מוות. בקדמתה קבוע במדרכה לוח זיכרון גדול עם הכתובת "כבוד לקורבנות הנשכחים". בסמוך, בין תחנות אוטובוס פעילות, ניצב חלקה האחר של האנדרטה: פסל של אוטובוס אפור שהיה מסמלי המבצע.

תושבי ברלין הוזמנו להביא לכאן את קרוביהם בעלי המוגבלויות והחולים במחלות נפש, לאחר שהובטח

אנדרטת השואה השנייה במחלוקת. החיים מתנהלים לידה ובתוכה

אבני הנגף מנציחות את הנוכחות היהודית בעיר לפני השואה

אנדרטת הטקסטיל לזכר מעצבי האופנה והחייטים היהודים

אנדרטת מחאת הנשים. התנגדות השליחה

להם שיישלו למקום שבו יזכו לטיפול. הם לא ידעו שלמעשה הם שולחים אותם למותם. בפסל האוטובוס יש מעבר צר, ובאופן זה, כמו אבני הנגף, האנדרטה היא חלק מפעילות הרחוב. היא מאפשרת מעבר לצדה, אך גם עליה ודרכה, ובכך היא הופכת לחלק מהעיר.

מקום: חזית אולם הפילהרמונית, Tiergarten 4
אינטרנט: www.t4holocaust.com

לוח הזיכרון להומוסקסואלים: גאווה הטלאי הוורוד

על הקיר החיצוני של תחנת הרכבת בכיכר נולדנדרף (Nollendorfplatz) קבוע לוח לזכרם של הומוסקסואלים לים שנרדפו ונרצחו תחת השלטון הנאצי. הלוח פונה לעבר רחוב מוצ' (Motzstraße), שכאז כן היום הוא מרכז בילוי ותרבות של הקהילה ההומוסקסואלית. בתקופת השלטון הנאצי נסגרו בתי הקפה והמועדונים שבמקום ורבים מתושבי האזור נאסרו ונשלחו למחנות ריכוז. לפי נתוני המוזיאון ההומוסקסואלי בברלין, יותר מ-100 אלף גברים נעצרו בחשד שהם הומוסקסואלים במהלך השלטון הנאצי. נגד מחציתם הוגשו כתבי אישום ו-10,000 הומוסקסואלים נשלחו למחנות ריכוז.

לוח הזיכרון מעוצב בצורת משולש ורוד הניצב על קודקודו. בצורתו ובצבעו הוא מכוון לטלאי הוורוד שהיה סימן ההיכר של ההומוסקסואלים במחנות, בדרך מה לטלאי הצהוב שסימן יהודים. לימים הפך הטלאי הוורוד סמל להתנערות מדיכוי ואומץ על ידי תנועות ההומוסקסואליות לשוויון זכויות ולשחרור.

מקום: Nollendorfplatz

אנדרטת השואה: הנצחה וחיים

מי שמשוטט במרכז השלטון והשגרירויות של ברלין ייתקל במגרש גדול, 19 אלף מטרים רבועים שטחו, שבו יצוקים בצפיפות 2,711 מלבני בטון מוארכים בגבהים משתנים. זו האנדרטה לזכר יהודי אירופה שנרצחו (Denkmal für die ermordeten Juden Europas), שי דועה בשם אנדרטת השואה. המלבנים יצוקים במתכוך נת שתי וערב צפופה, כך שאפשר להלך ביניהם בשבילים גליים צרים. המקום, אחד משטחי הנדל"ן היקרים בגרמניה, הוקדש כאתר ההנצחה הגרמני המרכזי לזכרם של יהודי אירופה שנרצחו בשואה ומשקף את הכרתה של גרמניה בפשעי העבר שלה.

להקמת האנדרטה קדמו דיונים שנמשכו כמעט עשור, וב-1998 החליט הפרלמנט הגרמני החלטה עקרונית הנוגעת להקמת האנדרטה ולמיקומה. ב-2003, לאחר גיבוש התוכנית וההסכמה לגביה, הוחל בבנייה, וב-2005 נחנך האתר.

מתחת לרחבה העצומה יש תערוכה תת-קרקעית שמשתרעת על פני כמה חדרים. בחדר המבוא יש סקירה תמציתית וחזקה, דווקא משום שהיא לקונית, של מדיניות הרדיפה והשמדה הנאצית בשנים 1945-1933. בחדר הממדים המבקרים פוסעים בין לוחיות רצפה מוארות ובהן ציטוטים מתוך עדויות כתובות.

הרובד האישי מושלם בזכות רצף כיתובים המקיף את החדר ומפרט את מספר הקורבנות בכל אחת ממדינות אירופה. בחדר המשפחות נשטח גורלן של 15 משפחות יהודיות מכל מדינות הכיבוש הגרמני באירופה, המייצגות את המפנה שחל בהן עם עליית השלטון הנאצי. בחדר השמות מוקראים בזה אחר זה, ומוקרנים על הקירות, שמותיהם של כל הקורבנות שתועדו, כולל פרטים מעטים הידועים עליהם. קריאת כל השמות אמורה לארוך שש שנים, שבעה חודשים ו-24 שעות. החדר האחרון מנציח את אתרי ההשמדה.

את האנדרטה תכנן האדריכל פטר אייזנמן. התכנון מציג התמודדות עם המושג אתר הנצחה בצורה קיצונית, לא רק מפאת ממדיו, אלא מכיוון שלטענת אייזנמן הוא נמנע מכל סמליות. המבקר באתר יופתע אולי לראות שבין מלבני הבטון רצים ילדים מצחקקים המשחקים במחבואים. תיירים המגיעים לכאן בהמוניהם מצטלמים בחיוך רחב, ובטיילת ממזרח לאתר אפשר לקנות גלידה או להתיישב לארוחה טובה.

יוסי גלעד, מנהל קורס מדריכי פולין ביד ושם ובעבר מדריך בבית ועידת ואנזה בברלין, מספר כי רבים טוענים שאין מקום להתנהגות כזו באתר הנצחה לשואה וכי צורת ההנצחה מבזה את אירועי העבר. לעומתם, אומר גלעד, יש רבים הרואים בצורת הנצחה זו, המאפשרת לחיים להימשך בתוכה וסביבה, הנצחה אופטימלית, ועצם הדיון הציבורי באנדרטה נתפס בעיניהם כמטרתה של ההנצחה כאן ובעיר כולה.

מקום: Cora-Berliner-Straße 1 **פתוח:** המרכז

התת-קרקעי פתוח בימים ג'-א', אפריל-ספטמבר

10:00-20:00; אוקטובר-מרס 10:00-19:00; הכניסה

חינם אינטרנט: www.holocaust-mahnmal.de

יותם יעקבסון - מורה דרך, מלמד, מרצה, כותב ומצלם

yotam.jac@gmail.com